

L'IMPERI

L'època d'August (31 aC -14 dC)

La instauració del règim imperial

Pau civil, guerra a les fronteres

Art i propaganda: el poder de les imatges i de les paraules

La dinastia julioclàudia (14 - 68)

Tiberi (14 - 37)

Gai Cèsar 'Calígula' (37 - 41)

Claudi (41 - 54)

Neró (54 - 68)

L'any dels quatre emperadors (69)

La dinastia flàvia (69 - 96)

Vespasià (69 - 79)

Titus (79 - 81)

Domicià (81 - 96)

Els "Antonins" (96 - 192)

Nerva (96 - 98), un emperador de transició

Trajà (98 - 117), l'emperador soldat

Hadrià (117 - 138), l'emperador viatger

Antoni Pius (138 - 161), l'emperador immobiliista

Marc Aureli (161 - 180), l'emperador filòsof

Luci Ver (161 - 169)

Còmmode (180 - 192)

La dinastia dels Severs (193 - 235)

Septimi Sever (193 - 211)

Caracal·la (211 - 217) i Geta (211 - 212)

Elagàbal o Heliogàbal (218 - 222)

Sever Alexandre (222 - 235)

La crisi del segle III (235 - 285)

El Baix Imperi

Dioclecià (284 - 305)

Constantí (306 - 337)

Els últims emperadors

L'època d'August (31 aC - 14 dC)

La instauració del règim imperial

La victòria militar sobre els seus enemics i rivals en el decurs d'unes guerres acarnissades, juntament amb les immenses riqueses que havia obtingut a títol privat, van permetre a Octavi consolidar el seu poder concentrant en la seva persona els càrrecs més alts de l'Estat, de l'exèrcit, del govern provincial i de la religió (pontífex màxim):

- primer va ser cònsol durant diversos anys consecutius, després va deixar la màxima magistratura per prendre la potestat del tribonat de la plebs (*potestas tribunicia*), amb el seu poder de veto;
- va conservar el govern de les províncies (procònsol) on hi havia operacions militars en curs: així retenia el comandament suprem de totes les forces armades (*imperium*);
- va esdevenir el primer dels senadors (*princeps senatus*), amb una autoritat moral per sobre dels altres. A més a més, amb els poders de censor que li van ser atribuïts controlava l'accés i la permanència al senat.

A diferència de Juli Cèsar, assassinat a causa de la seva pretesa intenció de convertir-se en rei, Octavi August va tenir l'habilitat de mantenir en aparença les formes i les institucions republicanes, tot tergiversant-les, però. Però les reformes van suposar de fet la instauració d'un nou règim basat en el poder unipersonal de l'emperador o príncep. En efecte, les assemblees populars van quedar buides de contingut i el senat va anar perdent prerrogatives, ja que, si bé els magistrats acabarien per passar a ser elegits pel senat en comptes dels comicis, en realitat es votaven els candidats aconsellats pel príncep.

Octavi August va posar les bases de la política imperial posterior:

- Desenvolupament d'una classe d'alts funcionaris nomenats pel príncep (prefectes i procuradors) que van anar prenent llocs claus en el govern i en l'administració provincial, tot retallant els poders tradicionals dels magistrats, així com de secretaris, sovint lliberts... D'aquesta manera es va racionalitzar l'administració i la recaptació fiscal de les províncies, limitant l'arbitrarietat dels governadors i suprimint els publicans, i la classe eqüestre va trobar en aquest nou funcionariat la seva pròpia carrera política, diferent de la de la classe senatorial, amb la intenció d'aconseguir la concòrdia entre els dos ordres superiors. El cim de la nova administració imperial eren els prefectes. En el futur tindrien un gran paper polític els prefectes del pretori o caps de la guàrdia pretoriana, guàrdia que constituïa un nombrós i privilegiat cos d'elit de l'exèrcit romà, establert a Roma com a guàrdia personal de l'emperador i protecció d'Itàlia, desproveïda de legions.

- Inici del culte imperial: el seu antecessor Cèsar, l'emperador i la seva família van rebre honors divins i van ser divinitzats un cop morts amb temples i sacerdots propis, amb l'objectiu de legitimar el seu poder i cohesionar els seus dominis.
- *Panem et circenses*, 'pa i jocs de circ': per tal de guanyar-se el suport de la plebs August i els emperadors següents distribuïen gratuïtament blat i diners, i a més oferien jocs de circ i d'amfiteatre.

Pau civil, guerra a les fronteres

Després d'un segle de guerres civils Octavi va aportar sobretot l'esperança en una pau duradora i per això els romans van acceptar, en general, el nou sistema polític, malgrat que a la pràctica va suposar la fi de les llibertats republicanes. Així, l'any 27 aC Cèsar Octavi va ser anomenat August pel senat en agraïment als serveis a la pàtria, i va governar quaranta-cinc anys fins a la seva mort, anys que certament es van caracteritzar per la *pax romana*, una llarga pau interna que va dur prosperitat no solament a Roma sinó a tot l'Imperi, amb el desenvolupament de la indústria i el comerç.

La pau d'August va significar la fi de les confrontacions civils però no la fi de les guerres amb els pobles fronterers. De la mateixa manera que August va establir les línies mestres del que seria el sistema imperial durant dos segles, també va deixar embastits el que haurien de ser els límits bàsics de l'Imperi. Una sèrie de campanyes militars dutes a terme al llarg de quasi tot el seu regnat van buscar l'objectiu de consolidar les conquestes ja fetes i cercar les fronteres més segures que permetessin afermar els dominis romans.

- Eliminats Cleòpatra i els seus fills, la primera annexió va ser Egipte, el més gran productor de blat del Mediterrani, no pas com una província ordinària, sinó com un domini directe del príncep, governat per un prefecte.
- Després de la mort del rei Herodes, protegit per August, Judea va passar a ser província romana.
- El principal enemic de Roma era l'Imperi part, amb el qual finalment es va arribar, per mitjans diplomàtics, a acordar la frontera al riu Eufrates.
- Aconsegueix sotmetre els últims reductes encara indòmits de la Gàl·lia i la Hispània (càntabres i asturs)
- Assegura els Alps per al domini romà i estén les conquestes fins al Danubi amb les noves províncies de Rètia, Nòric, Pannònia i Mèsia.
- L'intent de conquerir la Germània fins a l'Elba se salda amb un fracàs estrepitós i els exèrcits romans es van haver de retirar de nou rere el Rin.

Art i propaganda: el poder de les imatges i de les paraules

Sobre la base ideològica del retorn als valors tradicionals (*mos maiorum*), August va emprendre un ambiciós programa per regenerar moralment els romans i per refer el seu orgull nacional. Amb aquesta finalitat va emprendre una restauració religiosa, va promulgar lleis contra l'adulteri i a favor del matrimoni i la natalitat, i va aconseguir guanyar per a la seva causa, per mitjà del seu col·laborador Mecenas, molts dels grans literats del moment, com els poetes Virgili i Horaci o l'historiador Livi, que van contribuir lliurement a divulgar els ideals augusteus.

Un vast programa d'obres públiques i un hàbil ús propagandístic de les arts plàstiques també contribueixen a l'engrandiment de Roma i a l'exaltació de la figura del príncep. Va restaurar vells edificis i va dur a terme projectes iniciats pel seu antecessor com el fòrum de Cèsar, annex a l'antic fòrum romà, o la cúria –l'edifici del senat– i en va emprendre de nous com el fòrum d'August o el teatre de Marcel. La seva restauració religiosa va ser reforçada amb la construcció de temples, en especial els de Cèsar, Apol·lo al Palatí i Mart Venjador. Conjunts com l'*Ara pacis*, 'altar de la pau', i les nombrosíssimes estàtues d'August i dels membres de la seva família, aixecades per tot arreu de l'Imperi, van saber combinar la tradició realista del retrat romà amb la idealització hel·lènica que corresponia al culte imperial. Sens dubte eren certes les paraules sobre Roma que repetia sovint: "L'havia trobada de maons i la deixava de marbre".

La dinastia julioclàudia (14 - 68) - Intrigues i embolics de família

Després d'August el poder es va seguir transmetent a través dels vincles de la família julioclàudia:

Tiberi (14 - 37)

Tiberi era el fill que Lívia, l'esposa d'August, havia tingut amb el seu primer marit. Amb la seva brillant carrera militar havia contribuït no pas poc a les conquestes d'August, però va ser adoptat per August i nomenat successor seu només després que morissin prematurament el seu fidel segon, Agripa, el seu nebot Marcel i els néts de la seva pròpia sang que havia anat designant successivament per continuar la seva obra. Incòmode amb el seu paper de príncep per les seves inclinacions republicanes, a l'inici del seu regnat va intentar acostar-se al senat, però després se'n va anar distanciant a causa de la incomprensió mútua i les intrigues dins la pròpia família imperial i va esdevenir desconfiat i cruel per por de perdre el poder. La distància va fer-se més gran i la repressió sobre la classe senatorial va créixer quan va delegar el govern en mans de Sejà, el prefecte del pretori, mentre ell es retirava a la dolça vida de la seva vil·la de l'illa de Capri. Sejà va aprofitar la situació per intentar derrocar Tiberi i esdevenir emperador, però va ser finalment executat. Els

últims anys de la seva vida Tiberi va continuar aïllat a Capri, on va morir sense decidir si el succeiria el seu nét Gemel o el seu nebot-nét Gai.

Gai Cèsar "Calígula" (37 - 41)

Per fi la intervenció del prefecte del pretori i l'opinió pública van inclinar la balança a favor del jove Gai, més conegut com amb el sobrenom de Calígula o 'sandalieta' que li van posar els soldats del seu pare, Germànic, quan tot just era un infant. Calígula ha passat a la història com un tirà boig, monstruós i cruel, responsable d'excentricitats com nomenar senador el seu cavall Incitatus, de cometre incest amb les seves germanes i creure's un déu vivent –ni més ni menys que Júpiter. En el seu intent de convertir Roma en una monarquia autocràtica de caire oriental, va executar magistrats, va menysprear el senat i va instaurar insaciablement nous impostos fins que una conjura de la guàrdia pretoriana va acabar amb la seva vida.

Claudi (41 - 54)

Els mateixos pretorians que van matar Calígula van proclamar com al seu successor el seu oncle Claudi, que van trobar al palau amagat rere una cortina després de presenciar l'assassinat. Tot seguit va ser ratificat pel senat. Claudi, que havia arribat ja als cinquanta anys, havia passat tota la vida dedicat a l'erudició històrica, ridiculitzat i relegat en un segon terme dins la dinastia pels seus defectes físics i la seva pretesa incapacitat intel·lectual. Tanmateix Claudi va ser un governant força assenyat en molts aspectes, tot i que incomprès per la classe senatorial –com es reflecteix en la sàtira que li va dedicar Sèneca– i massa dèbil amb les seves esposes. Va annexionar Britànnia a l'Imperi, a més del regne vassall de Tràcia, i va acabar de reprimir la revolta que havia esclatat a Mauritània just després que fos ocupada per Calígula. Va emprendre la construcció del port d'Òstia, a la desembocadura del Tíber. Va concedir la ciutadania romana a moltes ciutats gal·les i hispanes i va dedicar part del seu temps a impartir justícia personalment. Va reorganitzar la burocràcia estatal posant en alts càrrec membres de l'ordre eqüestre i lliberts de la casa imperial. L'esposa de Claudi, Messalina, li va donar un fill, Britànnic, però duia una vida dissoluta, segons diuen, i va arribar a ordir una conxorxa per fer emperador un dels molts amants que va tenir. El complot va ser avortat i Messalina executada. Pocs mesos més tard es va casar amb la seva neboda Agripina, que ja tenia un fill, Neró. Agripina va intrigar perquè fos el seu propi fill i no el de Claudi qui heretés l'Imperi, de manera que, quan mor l'emperador –enverinat, segons els rumors, per la seva muller amb uns bolets–, serà efectivament Neró qui pujarà al tron.

Neró (54 - 68)

Quan el joveníssim Neró va ser proclamat príncep amb disset anys, semblava que tot es

conjuminava per a l'inici d'una era daurada. En efecte, educat per Sèneca, que en va esdevenir el principal conseller, al costat de Burrus, el prefecte del pretori, havia de retornar als principis augusteus de moderació i conciliació amb el senat i complir amb l'ideal estoic de la monarquia clement. Ni tan sols la immediata i sospitosa mort del seu germanastre Britànnic desfarà aquesta il·lusió. Tanmateix, al cap de cinc anys de govern tutelat d'una banda pels seus consellers i, de l'altra, per la seva mare Agripina, fa matar aquesta i la seva esposa Octàvia per casar-se amb la fascinadora Popea. En endavant la política de Neró s'endureix: recomença el règim de terror i augmenten els impostos. Escandalitza Roma amb la seva gosadia de executar en públic les seves aficions de poeta, músic i actor. L'incendi que va arrasar la major part de Roma el 64 dC, tot i que probablement fortuït, va fer sospitar que Neró havia volgut destruir la ciutat per reconstruir-la de nou al seu gust. Neró en va acusar aleshores els cristians i va desencadenar la primera persecució contra aquesta secta. L'any següent es descobreix l'àmplia conspiració de Pisó per derrocar Neró i n'és conseqüència una repressió ferotge que afecta culpables i innocents, entre els quals els millors exponents de la literatura del seu temps –Sèneca, Lucà i Petroni. Finalment, l'any 68, afeblit per revoltes dels exèrcits a les províncies i sense suport a Roma, Neró és deposat pel senat i se suïcida en la seva fugida tot exclamant: "Quin artista mor amb mi!".

L'any dels quatre emperadors (69)

Un cop estroncada l'estirp julioclàudia amb la mort de Neró, es produeix un buit de poder que donarà lloc a un seguit de lluites per determinar qui el succeirà. En l'espai dels anys 68 i 69 els pretorians i diversos exèrcits de les províncies intenten imposar els seus respectius generals –Galba a la Hispània Tarraconense, Vitel·li a la Germània inferior i Vespasià a Orient–, mentre que a Roma els pretorians donen suport a Otó. Dels enfrontaments successius entre els uns i els altres durant l'anomenat "any dels quatre emperadors" (69) n'eixirà vencedor a la fi Vespasià, que instaurarà una nova i breu dinastia formada tan sols per ell i els seus dos fills.

La dinastia flàvia (69 - 96)

Vespasià (69 - 79)

L'accés al principat de Titus Flavi Vespasià, provinent de l'ordre eqüestre itàlic, indica que l'antiga noblesa romana ja no és la dipositària del poder, sinó que aquest es troba més aviat en mans de l'exèrcit. Després dels difícils anys passats, Vespasià va propiciar la recuperació econòmica, va obrir el senat a més provincials i va promoure l'ordre eqüestre, en comptes dels lliberts, en l'administració. Així mateix va emprendre grans obres públiques, com el Colosseu. Va associar el

seu fill primogènit Titus, l'escollit per succeir-lo, a les més altes responsabilitats de govern. Les fronteres van ser reforçades en diverses regions en perill, i la rebel·lió jueva va ser esclafada per Titus amb la destrucció de Jerusalem.

Titus (79 - 81)

El brevíssim regnat de Titus, mort de malaltia al cap de dos anys, va deixar tanmateix un excel·lent record, però no en destaca res de memorable sinó la fi de les obres de l'amfiteatre Flavi, o Colosseu, iniciades pel seu pare, i l'arc de Titus al fòrum romà. Durant el seu regnat es van produir dos desastres: la desaparició de Pompeia i Herculà sota l'erupció del Vesuvi i un nou incendi devastador a Roma.

Domicià (81 - 96)

Tot i els seus èxits com a administrador i defensor de les fronteres, des d'aviat les seves tendències autoritàries i demagògiques li van comportar la desafecció de la noblesa romana, però no li van fer perdre l'estimació de les classes populars i els soldats, que va mirar d'atreure amb espectacles magnífics les unes i amb pujades de sou els altres. Després de la revolta fallida de Saturní, Domicià va tornar-se malfiat i va exercir un règim de terror que va afectar sobretot la classe senatorial, fins que una conxorxa en la qual va participar la seva muller Domícia va reeixir a assassinar-lo al seu llit. Igual que Neró, un cop mort el seu nom i les seves imatges van ser eliminats dels monuments públics (*damnatio memoriae*).

Els "Antonins" (96 - 192)

La dinastia dita per convenció "antonina", tot i que no tots els emperadors van dur aquest nom, va ser la més duradora del període imperial i va permetre un llarg període d'estabilitat. Llevat dels seus últims representants, Marc Aureli i sobretot Còmmode, els Antonins obren un període de pau interna i prosperitat estesa a totes les províncies de l'imperi, caracteritzada en general per una monarquia il·lustrada que troba l'equilibri entre les províncies i l'administració central, entre un poder imperial tendent a créixer i el senat, entre occident i orient, reconciliats per mitjà d'una cultura grecoromana compartida i una política conciliadora. L'adopció del successor torna a ser el sistema de transmissió del poder imperial fins a Còmmode.

Nerva (96 - 98), un emperador de transició

Ancià i moderat senador de llarga trajectòria política, va ser elegit pel senat com a successor de Domicià, i tan sols va regnar durant un any i mig. Per tal de salvar la poca acceptació que

trobava en l'exèrcit, va triar com a successor, tot adoptant-lo, un home amb una brillant carrera militar i política, Trajà, molt popular entre els soldats. Va inaugurar el Fòrum de Nerva, a Roma, en realitat un projecte pensat i realitzat fonamentalment per Domicià.

Trajà (98 - 117), l'emperador soldat

Marc Ulpi Trajà va ser el primer emperador nascut fora d'Itàlia. Originari d'Itàlica, a la Hispània Bètica, va dur els límits de l'Imperi romà a la seva extensió màxima. Amb dues campanyes militars va sotmetre el regne daci de Decèbal i el va convertir en la província romana de la Dàcia, rica en or i plata, que va proporcionar abundants recursos per a l'ambiciosa política d'obres públiques de Trajà. Tot seguit s'apodera del regne dels nabateus i el converteix en la província d'Aràbia (la península del Sinaí i l'actual Jordània). Més endavant va emprendre una guerra contra l'Imperi part amb la intenció d'annexionar-lo. El primer pas va ser ocupar Armènia, un estat-tap que oscil·lava tradicionalment entre la influència romana i parta. La invasió d'extensos territoris parts –Mesopotàmia i Assíria– és ràpida però poc sòlida: les revoltes que s'hi produeixen obliguen Trajà a aturar l'ofensiva i mor en el seu retorn a Roma. Entre viatges i guerres es va passar la major part del seu regnat fora de Roma, tot i que hi deixà una forta empremta amb la construcció dels Mercats i el Fòrum de Trajà, on s'aixeca la Columna Trajana, que avui encara commemora, amb una narració en relleus, la conquesta de la Dàcia.

Hadrià (117 - 138), l'emperador viatger

En realitat resta incert si Trajà va adoptar veritablement Publi Eli Hadrià, un parent llunyà seu també nascut a Itàlica, o si la pretesa adopció en el seu llit de mort no va ser més que una maniobra de l'emperadriu Plotina per encimbellar el seu favorit. En comptes de la costosa política expansiva del seu antecessor, Hadrià es va inclinar per l'opció defensiva: la seva prioritat va ser cercar la pau amb les fronteres més segures, tot reforçant-les, si calia, amb fortificacions com el mur d'Hadrià a Britànnia o el limes del Rin al Danubi. Amb la mateixa intenció Hadrià va firmar la pau amb els parts per restituir-los els territoris envaïts i tornar a la frontera més ferma de l'Eufrates. Va reestructurar l'administració i va codificar el dret civil. D'esperit culte, cosmopolita i humanista, la seva preocupació principal va ser la prosperitat de les províncies, que va tractar amb generositat i per les quals va viatjar incessantment. El seu profund amor per la cultura grega li va comportar rebre el malnom de *Graeculus*, 'greguet', des de jove i el va empènyer a diexar-se una barba "a la grega" que acabà per posar-se de moda a Roma entre les elits del seu temps i dels seus successors. També el va empènyer a afavorir les ciutats gregues –en especial Atenes, que va embellir amb noves edificacions com el temple de Zeus– i la presència de les seves elits al senat, fins aleshores molt reduïda. De la seva activitat constructora destaca també el Panteó de Roma i la Vil·la Hadriana a

Tívoli.

Antoni Pius (138 - 161), l'emperador immobiliista

Alhora que era adoptat i designat successor per Hadrià amb el nom oficial d'Eli Hadrià Antoni, aquest experimentat senador va haver d'adoptar al seu torn dos nois, els futurs emperadors Marc Aureli i Luci Ver, aquest darrer fill del bell Luci Ceioni –que havia estat la primera elecció d'Hadrià per llegar-li el poder però que va morir prematurament. Es va fer mereixedor del sobrenom *Pius*, 'pietós', pels seus esforços per arrencar a un senat reticent l'apoteosi d'Hadrià. De tarannà conservador i d'escassa iniciativa, la seva fidelitat envers el seu predecessor es va evidenciar també amb la continuïtat de la política anterior, defensiva de cara a l'exterior i atenta envers les províncies i la gent humil, però en el seu cas sense allunyar-se personalment de Roma. Cal reconèixer-li una gestió eficient i més estalviadora, que va assegurar una situació de benestar general.

Marc Aureli (161 - 180), l'emperador filòsof

i **Luci Ver** (161 - 169)

Antoni va decidir deixar l'Imperi a Marc Aureli, el qual tanmateix va associar al govern per pròpia iniciativa el seu germà putatiu Luci Ver. De tota manera Luci Ver es va desentendre de la tasca de govern per dur una vida de plaer i va morir encara jove, el 169. El regnat de Marc Aureli no va ser pas tan plàcid com el dels seus predecessors, sinó que es va veure obligat a guerrear sense cessar per preservar l'Imperi del perill dels bàrbars i d'altres amenaces. Va haver de fer front eficaçment als intents d'invasió dels parts, a la frontera oriental, i d'alguns pobles germànics, al Danubi, que es van agreujar amb una extensa pesta. D'altra banda Marc Aureli s'allunya de la precedent política respectuosa amb l'autonomia provincial per avançar cap a una monarquia centralitzada i absoluta.

Amb una excel·lent formació grecolatina i filosòfica, Marc Aureli no va abandonar del tot les lletres per les armes o la política, sinó que, de campanya en campanya, va anar escrivint en grec les seves *Meditacions*, unes desordenades reflexions sinceres i personals sobre la seva visió del món i de l'home, amarades de doctrina estoica i pessimisme.

Còmmode (180 - 192), l'emperador gladiador

Còmmode, el fill de Marc Aureli, havia estat situat en el segon lloc de la jerarquia imperial al final del regnat del seu pare. Quan aquest va morir, tenia dinou anys i va accedir al tron sense obstacles. Immediatament va signar una pau precipitada i poc honrosa amb els pobles germànics que havia combatut el seu pare. Va portar a extrems exagerats dos dels pilars de la política imperial:

el culte imperial, amb la seva pretensió de ser divinitzat en vida com un nou Hèrcules, i els jocs sagnants, que li apassionaven fins al punt de baixar a l'arena de l'amfiteatre per atacar gent indefensa vestit d'Hèrcules o de gladiador. La seva actitud favorable a les classes populars i a l'exèrcit el va enemistar amb la classe senatorial i va donar lloc a conxorxes i revoltes, reprimides ferotgement, fins que es va reeixir a assassinar-lo.

La dinastia dels Severs (193 - 235)

Els conjurats que van matar Còmmode van lliurar l'Imperi a Pèrtinax, que al seu torn va ser assassinat molt aviat. A continuació els pretorians van arribar a l'extrem de posar l'Imperi a subhasta, que va guanyar Didi Julià, però alhora les tropes aclamen tres generals com a emperadors en tres llocs diferents de les províncies: Albí, Níger i Septimi Sever. Sever reix a ocupar Roma i eliminar els seus rivals un rere l'altre fins que aconseguix fer-se amb tot el poder.

Sever funda una nova dinastia i inaugura una nova època en la qual l'Imperi esdevé una autocràcia fonamentada en la força de l'exèrcit. Els privilegis dels soldats i l'augment de la despesa militar i de la burocràcia incrementen la pressió fiscal.

Septimi Sever (193 - 211)

Sever, un nord-africà de la ciutat de Leptis Magna i casat amb una princesa siriana, Júlia Domna, fou un altre emperador viatger, que enfortí de nou les fronteres i conquerí un altre cop Mesopotàmia als parts. Va afavorir l'exèrcit amb tot de privilegis i l'ordre eqüestre en l'aparat administratiu, tot afeblint el senat. Quan Sever va morir, els seus dos fills, Caracal·la i Geta –de 22 i 21 anys respectivament i que ja havia nomenat coregents– van quedar al capdavant de l'Imperi.

Caracal·la (211 - 217)

i Geta (211 - 212)

Marc Aureli Sever Antoni, més conegut amb el sobrenom de Caracal·la per la capa gal·la dita així que ell va posar de moda a Roma, no va compartir gaire temps el poder amb el seu germà Geta, ja que al cap d'un any el va matar amb les seves pròpies mans en presència de la mare de tots dos. La progressiva universalització de l'Estat romà va culminar durant el seu regnat (212) en la concessió de la ciutadania romana a tots els habitants lliures de l'Imperi (*constitutio antoniniana*), mesura en la qual degueren influir factors fiscals, militars i de simplificació administrativa. Va morir assassinat a Mesopotàmia. Tot seguit el prefecte del pretori Macrí va assumir el poder, però la germana de Júlia Domna, Júlia Mesa, va fomentar des de Síria una revolta que va acabar amb la vida del nou i efímer emperador per posar en el tron el seu nét Elagàbal de tan sols quinze anys.

Elagàbal, o Heliogàbal (218 - 222)

Sacerdot hereditari del déu Sol sirià Elagàbal, transformat en Heliogàbal, va prendre'n el nom i va instaurar-ne el culte a Roma. Les seves innovacions religioses i la seva vida desenfrenada el van desacreditar i van posar en perill el seu regnat fins al punt que la seva àvia Júlia Mesa, que l'havia ascendit al tron, el va induir a adoptar el seu cosí Alexià i associar-lo al poder. Al cap de poc Elagàbal va ser assassinat pels pretorians.

Sever Alexandre (222 - 235)

Així va ser com amb només tretze anys Alexià va esdevenir emperador amb el nom de Sever Alexandre. Sotmès a la fèrria influència de la seva àvia Júlia Mesa i després de la seva mare Júlia Mamea fins a la seva mort, el seu regnat va distanciar-se del del seu antecessor amb el retorn a la religió tradicional i a la política dels Antonins de compartir el poder amb el senat. Després de combatre la nova amenaça dels perses sassànides, que tot just s'havien apoderat de l'antic Imperi part per unificar-lo i donar-li nova vida amb el zoroastrisme, va ser assassinat durant una campanya contra els germànics pels seus propis soldats, descontents amb l'intent de comprar la pau als enemics i que van proclamar un nou emperador.

La crisi del segle III (235-285)

Segueix una llarga i profunda crisi que enfonsa l'Imperi romà en el caos durant la meitat del segle III: els pronunciament militars se succeeixen i els emperadors, la majoria procedents de l'estament militar i de les províncies, arriben al poder i desapareixen vertiginosament, i de vegades solament són reconeguts en una part de l'Imperi, que es deslliga temporalment del poder central, com l'anomenat "Imperi de les Gàl·lies". També el regne de Zenòbia, amb capital a Palmira, esdevé independent durant un temps. Malgrat alguns intents efímers d'imposar-se als militar amb l'emperador Gordià, el senat perd tot paper polític. Creix la pressió dels bàrbars, els germànics a la frontera europea i els perses sassànides a l'asiàtica. Es combat incessantment a les fronteres i les ciutats, com Roma (*Muralla Aureliana*), refan les seves muralles per por de les seves incursions. En ocasions es prova d'integrar, amb èxit desigual, alguns pobles bàrbars donant-los terres dins l'Imperi o incorporant-los a l'exèrcit.

El Baix Imperi

Després de la crisi del segle III, el segle IV coneix una recuperació política, social i econòmica, amb una monarquia clarament absolutista i fonamentada en el dret diví –primer

sancionada encara pels déus pagans i després ja pel Déu cristià–, una major jerarquització social i una revifada de les ciutats i del comerç. La petita propietat agrícola minva en favor dels latifundis, on els camperols són lligats jurídicament a la terra que treballen per una adscripció forçada i hereditària (colonat).

Dioclecià (284 - 305)

Dioclecià, un militar dàlmata esdevingut emperador el 284, va reeixir a donar nova vida al poder imperial amb un regnat de llarga duració, durant el qual es va anar forjant una ambiciosa reforma política de l'Imperi, no pas d'acord amb un pla preconcebut sinó com un producte de les circumstàncies, per bé que legitimat ideològicament amb posterioritat. El nou sistema de govern, anomenat tetrarquia, va consistir a repartir l'administració imperial en Orient i Occident, amb dos augustos diferents –Dioclecià i Maximià–, cadascun dels quals assistit per un cèsar escollit i adoptat per ell com a successor –Constanci Clor i Galeri respectivament. Tots quatre residien a diferents ciutats de l'Imperi, de manera que podien administrar i defensar millor cada zona, tot i que sempre sota l'ègida de Dioclecià i sense posar en perill la unitat del conjunt. Els augustos es presenten com a fills de déus, Dioclecià de Júpiter i Maximià d'Hèrcules. En pro del retorn als valors tradicionals, Dioclecià i els seus successors van emprendre una violenta persecució dels cristians. Les grans reformes de Dioclecià van afectar també l'exèrcit, la fiscalitat, la moneda i l'administració provincial, per a la qual va augmentar el nombre de les províncies a més del doble i les va reunir en diòcesis.

Tal com havia estat previst, al cap de vint anys (305) Dioclecià i Maximià van abdicar en favor dels respectius cèsars, Constanci Clor i Galeri, però els nous augustos no van poder acomplir els seus mandats. I Dioclecià, des del seu palau d'Espalat (Split), on s'havia retirat, va poder veure com s'ensorrava la seva obra abans de morir el 315.

Constantí (306 - 337)

La mort prematura de Constanci primer i Galeri després, sumades a les ambicions personals, van tornar a enfonsar l'imperi en sanguinàries lluites pel poder entre els nous cèsars i els fills dels augustos Constanci i Maximià. Aquestes lluites no van acabar fins que el 324 el fill de Constanci, Constantí, que havia estat proclamat august per les tropes de Britània ja el 306, va aconseguir convertir-se en l'únic emperador. Tot i que els cristians havien estat perseguits per emperadors com Neró, Domicià, Dioclecià o Galeri, la seva fe es va anar estenent de manera imparable. Davant d'aquest fet Constantí va fer un canvi radical: va concedir la llibertat religiosa mitjançant l'anomenat "Edicte de Milà" (313) i, malgrat que, segons sembla, no va ser batejat fins a la fi de la seva vida, va afavorir el cristianisme com a nou fonament per a la renovació de l'Imperi. Així

mateix va fundar, a imatge de Roma però sota la fe cristiana, una nova capital per a l'Imperi, Constantinopolis o Constantinoble, per a la qual va triar l'estratègic emplaçament de la petita ciutat de Bizanci, al Bòsfor. Aquests canvis polítics, als quals cal afegir el pas a una monarquia cortesana i burocràtica, serien molt més duradors que no pas els de Dioclecià, i farien de Constantí el veritable iniciador d'una nova època, no solament per a l'antiguitat romana tardana sinó també per al món bizantí medieval.

Els últims emperadors

Mort Constantí, els seus fills es disputen la successió fins que en surt victoriós Constanci II (337-361). Excepte el brevíssim parèntesi del seu nebot Julià l'Apòstata (361-363), els emperadors posteriors a Constantí seran cristians, per bé que en un primer moment sense renunciar del tot al paganisme que seguia dominant en la classe senatorial romana. Gracià (37 -383) separa la religió pagana de l'estat. Teodosi (379-395) en farà la religió oficial alhora que prohibirà el culte pagà l'any 391. A la seva mort l'Imperi serà heretat pels seus dos fills Honori i Arcadi i dividit definitivament en dues parts, Occident i Orient, amb un destí ben diferent. Des d'inicis del segle IV l'afeblit Occident, amb capital a Ravenna, no pot contenir les invasions dels germànics, empesos per la pressió dels huns fins que el rei d'aquests, Àtila, és derrotat (451). Els gots saquegen Roma el 410 i els diversos pobles germànics s'instal·len en els territoris de l'Imperi fundant regnes independents. El 476 hom deposa el darrer emperador, l'infant Ròmul Augústul. En canvi, l'hel·lenòfon Imperi romà d'Orient –el mal anomenat Imperi bizantí– sobreviurà gairebé mil anys més, fins a la caiguda de Constantinoble en mans dels turcs el 1453.